

Tanulmányok

Lux Gábor

Az újraiparosítás lehetőségei: Fejlesztési együttműködés a periférián¹

A világgazdaságban érvényesülő centrum-periféria viszonyok között a közép-európai gazdaságokban az ipar egyenlőtlen elhelyezkedése a központi agglomerációkon kívüli területi különbségek fő alakítójaként funkcionál. Az újraiparosítás kérdése ezért mind a poszt-szocializmus következményei, mind a hosszú gazdasági válság szémszögéből megoldásra váró kihívássá vált. A külső erőforrások bevonására és belső erőforrások mobilizálására is képes ipar alapja az újraiparosítás komplex térségi tényezőkinálaton alapuló feltételrendszere, amely egyaránt implikál gazdaság- és társadalompolitikai célokat. Az újraiparosítási politika a városi térségek, régiók keretein belül megvalósított szervezett fejlesztést tesz szükségessé, amely fejlesztési együttműködésen, az ipar fejlesztésében érdekeltek széles körének bevonásán kell alapuljon.

Kulcsszavak: ipar, terciarizáció, szerkezetváltás, újraiparosítás, centrum-periféria
JEL-kód: F21, J24, O14, O25, R58

Bevezetés

A globális gazdaságban Európa és Észak-Amerika tereit évtizedek óta a terciarizáció, a szolgáltatások szerepének emelkedése és az ipar relatív visszaszorulása uralja. A szakadatlanul zajló koncentrációs (agglomerálódási) folyamatok legfontosabb nyertesei a globális centrumok; a milliós nagyságrendű világvárosok, valamint a velük egyre erősebb funkcionális kapcsolattal kiépítő 4-500 ezer lakosú nagyvárosok körül szerveződő metropolisztérségek (Sassen 1991, 2006, Taylor 1997, Derudder – Taylor – Witlox – Catalano, 2003, Erdősi 2003, Faragó 2010, Gál 2010). A folyamat meghatározó hordozói, a fejlett üzleti szolgáltatások és az innovatív iparágak azonban rendkívül erős sűrűsödést mutatnak, mégpedig, mint *Audretsch* (1998) kimutatta, annál jobban, minél innovatívabb, értékesebb tevékenységről van szó.

Ebben a térszerkezetben bármennyire evidencia a tudásalapú, szolgáltatásokra alapozott fejlődési út, annak sikeres kiaknázására teljes mértékben csak a globális centrumok kitüntetett helyzetű térségei képesek – sőt, ez a gazdasági modell még esetükben is alacsonyabb foglalkoztatási szinttel valósul meg, mint a fordista tömegtermelés korszakában. A kisebb, periférikus városi központok és régiók még ennyire sem képesek biztosítani a metropolisztérségek agglomerációs előnyeit, és folyamatos szívóhatással kénytelenek szembenézni a munkaerjük, foglalkoztató szerepük és jövedelemtermelő képességük megőrzéséért folytatott versenyben. Bár leszakadásukat sokáig méltányossági alapú (a társadalmi és politikai béke érdekében juttatott) fejlesztési forrásokkal és transzferekkel ellentételezték, a válság kibontakozásával ez a fajta újraelosztás is beszűkül. Mindez előrevetíti, hogy versenyképességüket a centrumoktól eltérő forrásokból kell biztosítaniuk, és ebben az ipar más szerepet játszik, mint a centrumok „ikonikus” esettanulmányok keretében vizsgált növekedési térségeiben.

---

¹ A tanulmány az OTKA NK 104985 pályázata (Új térformáló erők és fejlődési pályák Kelet-Európában a 21. század elején) keretein belül készült.

Ebben a tanulmányban összefoglalóan azt vizsgálom, hogy hogyan képesek helytállni a poszt-szocialista periféria városi térségei az erősödő versenyben. Mint a második rész jelzi, a metropolisztérségek között zajló versenybe nem tudnak belépni, és területi különbségeik fő alakítója az ipar egyenlőtlen, több szinten tagolt elhelyezkedése. Csakhogy az a külső feltételrendszer, amely az elmúlt két évtizedben fennállt, önmagában is megváltozott: a pénzügyi szektorból kiinduló válság más-más alkalmazkodási folyamatokat indít el rövid, közép- és hosszú távon. Ezt a problémakört is figyelembe véve a tanulmány záró része arra keres választ, hogy mit tehetnek egy városi térség gazdasági és társadalmi szereplői a szervezett gazdaságfejlesztésen alapuló, belső erőforrásokat és külső tőkét is mobilizálni képes újraiparosítás érdekében: melyek az újraiparosítás helyi feltételei a válság korában.

Közép-Európa ipari térszerkezete: tartós különbségek a differenciált térben

A poszt-szocialista Közép-Európában lezajló területi szerkezetátalakulási folyamatok rendkívül erősen befolyásolják a városi agglomerációk fejlődési kilátásait. A térkapcsolatok egyik fő közvetítője a gazdaság; a gazdaság viszont a másik oldalon területi rendszerben, a társadalom, a közigazgatás és az intézményrendszerek kontextusában működik. Az átalakulás meghatározó iránya a gazdaság szektorális átrendeződése, a termelés és foglalkoztatás elmozdulása az ipar felől a szolgáltatások irányába (tercierizáció). Bár ez látszólag a Clark–Fischer hipotézis által leírt modernizációs folyamat megjelenése, valójában egy tartalmában differenciált jelenséggel van dolgunk: a terciarizáció egyszerre jelenti:

- a szocializmus alatt túliparosodott gazdasági szerkezet természetes korrekcióját;
- az értékkeremtés, foglalkoztatás és fogyasztás új formáit hordozó modernizációs folyamatot;
- kedvezőtlen esetekben viszont periferizálódást, korábbi termelési hagyományok, iparági specializációk utód nélküli szétesését és a tér alacsony szintű egyensúllyal leírható „kiürülését”.

A rendszerváltást övező társadalmi és tudományos diskurzus egyaránt az első és a második jelenségre összpontosított, miközben jobbra figyelmen kívül hagyta a harmadik terciarizációs irány jelentős gazdasági és társadalmi áldozatait (sőt, az elmulasztott lehetőségek tetemes használdozati költségét). Márpedig az elsővel szemben a második két jelenség *időbeli* párhuzamosságai dacára *térben* differenciált volt. A pozitív folyamatok nyertesei inkább a centrumok, és eredményeik csak fokozatosan, hierarchikus terjedéssel jelennek meg a településhierarchia alacsonyabb szintjein; a negatív következményeket viszont aránytalanul a perifériák viselték és viselik. Az átalakulás így a területi különbségek emelkedése irányába hatott; a létrejött választóvonalak pedig módfelett tartósak, csak nagy nehézségek árán módosíthatók.

A közép-európai országok átalakulása a korábbi területi pozíciók átrendeződésével járt. A vezető szerepüket megőrző fővárosok után a legnagyobb nyereséget a nyugati határtérségek és kapuvárosok könyvelhették el, amelyek a külföldi ipari beruházások célterületeivé váltak. Bár a szolgáltatások a fejlett világban egyöntetűen a legmagasabb foglalkoztatási hányadot képviselik, a gazdasági fejlődésben nem játszanak kizárólagos szerepet, s ez különösen igaz a perifériákra. „Az elmúlt két évtized terciarizációs folyamatai ... általában nem erősítették a városi gazdaságok stabilitását ebben a régióban”, globális és nemzetközi szinten is újratermelődnék a városhálózaton belüli egyenlőtlenségek és függőségi viszonyok (Nagy – Nagy 2010, 160). Vagyis a fejlesztés forrásainak tartott fejlett terciar tevékenységek erős agglomerálódása jelenleg nem hoz értékelhető területi kiegyenítődést; még a nagyvárosok többsége is csak korlátozottan részesül előnyeiből. Empirikus módszerekkel igazolható, hogy a visegrádi országokban és Szlovéniában a gazdasági fejlettség csak a központi régiók (fővárosok és agglomerációik²)

² Az eltérő régióbeosztás hatásának kiszűrése érdekében Csehország, Szlovákia és Románia esetén a

esetén rendelkezik meghatározó tercier jelleggel; rajtuk kívül az ipar települése erősebb hatást gyakorol a területi különbségek alakulására.

Ezt itt a szektorális foglalkoztatási arány és az egy főre eső nominális GDP közötti korrelációs kapcsolat példájával illusztrálom (részletesebben lásd *Lux 2010*). Szembetűnő, hogy különösen erős kapcsolat mutatkozik egyrészt a központi régiók GDP-adatai és a tercier szektor, másrészt a nem központi régiók és az ipar foglalkoztatási aránya között. Jelenleg az összefüggés még amellet is megáll, hogy az ipari és szolgáltató tevékenységek közötti határ fokozatosan elmosódik; a feldolgozóipar vállalati tevékenységében egyre több szolgáltatásszerű elem jelenik meg, az üzleti szolgáltatások pedig egyre inkább termék gyanánt viselkednek, vagyis tárolhatók, egyediségüket a standardizáció folyamataival elveszítve tömegesen előállíthatók és fogyaszthatók (*Szalavetz 2008*). Ugyanakkor a délkeleti országcsoport (Románia, Bulgária és a Nyugat-Balkán országai) nem központi régiói nem mutatják ezt a kapcsolatot: a különbség oka egyrészt a visegrádi országokra jellemző pozitív szerkezetátalakulási folyamatok elmaradása vagy lassabb lefutása, másrészt a külföldi működőtőke (Foreign Direct Investment, FDI) beáramlásának szignifikánsan alacsonyabb szintje.

1. táblázat: Korrelációs kapcsolatok a foglalkoztatás szektorális megoszlása és az egy főre eső nominális GDP között, NUTS 2-es szinten (2006)

Régiók	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat (NACE A–B)	Ipar és építőipar (NACE C–F)	Szolgáltatások (NACE G–Q)
Központi régiók	-0.62	-0.58	0.76
Nem központi régiók	-0.47	0.42	0.30
Visegrádi csoport + SLO	-0.49	0.71	-0.10
Délkeleti csoport	-0.10	-0.14	0.21

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek és EUROSTAT adatai alapján saját számítás

Összességében az ipar települése egy háromosztatú térszerkezet kialakulásához vezet:

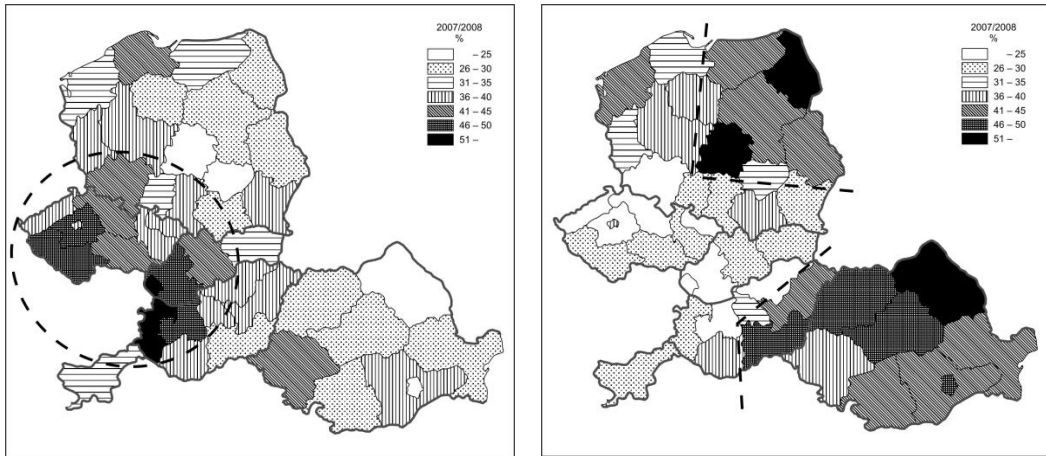
- A központi régiók (fővárosi agglomerációk, korlátozott mértékben egyes kiemelkedő nagyvárosok) gazdasága meghatározóan tercier jellegű, de az ipar egyes irányító és kiszolgáló funkciói, valamint a high-tech iparágak is hozzájuk köthetők.
- A nem központi régiók első csoportja (átmeneti régiók) viszonylag erős ipari versenyképességgel rendelkezik; ezeket a régiókat elsősorban pozitív útfüggőség és kedvező szerkezetátalakulási folyamatok jellemzik, és sikeresen betagozódtak a délnémet–északolasz területekig terjedő közép-európai feldolgozóipari zóna munkamegosztásába.
- A nem központi régiók második csoportját (tradicionális és új perifériák) minden tekintetben leszakadás jellemzi; sem a szolgáltatások, sem az ipar területén nem rendelkeznek kiemelkedően versenyképes kapacitásokkal. Az ipari átalakulás során vagy megőrizték korábbi elmaradottságukat, vagy meghatározó iparágakat veszítették el a dezindustrializáció kedvezőtlen formája eredményeként.

Ezt a területi tagozódást eltérő módszerek alkalmazásával *Kuttor (2011)* is kimutatta; további tárgyalására lásd *Paas – Sepp – Scannel (2010)*. További differenciálásra ad alkalmat az ipar belső tagolódása: mint az *1. ábra* mutatja, viszonylag élesen elkülönül egymástól a gépipar meghatározó üzemait koncentráló magtértség, és az erősebb könnyű- és élelmiszeripari specializációval rendelkező perifériák tere. Az ipar jelentőségének térben differenciált

---

fővárosok adatait összevontam az őket körülvevő régióval.

értékelését tehát ebben a vetületben is el kell végeznünk: egyes iparágak, amelyek a sikeres ipari térségekben visszaszorulóban vannak, a perifériákon még tömeges foglalkoztatók, vagy akár húzóágazatokként is viselkednek. Ezzel együtt: Közép-Európában a központi régiókon kívül még mindig meghatározóan ipari versenyképességről beszélhetünk, a tercier szektor szerepe ezen a téren csekélyebb, és az urbanizáció alacsonyabb szintje, a metropolisztérségek hiánya miatt hosszú távon is korlátozottabb marad, mint a nyugati országokban.

1. ábra: A magtér és a perifériák ipara: a gépipar (NACE DK–DN) illetve a könnyű- és élelmiszeripar (NACE DA–DE) részesedése a teljes ipari foglalkoztatásból (2008, %)

Forrás: EUROSTAT adatai alapján saját szerkesztés

Az ipari leépülés és újraiparosítás területi egyenlőtlenségei fontos tényezők a területi versenyképesség alakulásában; a nemzetközi ipari hálózatokba integrálódó városok és régiók versenyhelyzetük jelentős javulásával számolhatnak, miközben a szolgáltatások domináns foglalkoztató szerepük mellett önmagukban nem képesek ennek elérésére. Természetesen a tercier fejlődés nem független az ipartól: az iparvállalatok telephelyükön és azon kívül is üzleti szolgáltatások igénybevevői, hozzájárulnak a szektor fejlődéséhez. Mint a meghatározóan szolgáltatásorientált fejlesztési modelleket követni próbáló városok példája mutatja, a fogyasztói szolgáltatások önmagukban nem képesek egy kisebb, 100-200 ezer lakosú nagyváros gazdaságának fenntartására: az „egészséges” tercier fejlődés és az „egészséges” iparfejlődés egymást feltételezi: ott, ahol a termelő szféra túlzott mértékben leépült, *indokolt az újraiparosítás támogatása*.

Újraiparosítás a gazdasági válság alatt

A pénzügyi szektorból kiinduló, de az államháztartásokra és a reálgazdaságra is áterjedő új világgazdasági válság magától értetődően befolyásolja az ipar működési feltételeit és az újraiparosítás kilátásait, de egyértelműen különbséget kell tennünk a rövid-, közép- és hosszú távú hatások és alkalmazkodási folyamatok között.

A válság első szakaszában, különösen 2009-ben ugyanis a külső kereslet ingadozására érzékeny, exportorientált feldolgozóipar, így az autóipar volt a gazdasági visszaesés fő elszenvedője (*Anwar – Szőkéné Boros 2010, Barta 2010, Kiss 2012*), és ebben a visszaesésben kitértetett szerepe volt a multinacionális vállalatoknak, amelyek rugalmasan, termelésük visszafogásával, létszámleépítésekkel (különösen az ideiglenes szerződésű foglalkoztatottak állományának „kifuttatásával”) vagy az üzemidő csökkentésével reagáltak a kereslet

visszaesésére. Ezzel szemben a belföldi piacokra termelő vállalatok inkább stabilizáló szerepet töltek be kevésbé keresletérzékeny termelésükkel (ezt a lehetőséget Közép-Európában a nagy belső piaccal rendelkező Lengyelország tudta legjobban kihasználni).

Ez a hatás átmenetinek bizonyult; sőt, középtávon lényegében visszajára fordult. Miközben a fokozatosan mindenhol bevezetett költségvetési megszorítások hatására csökken a belső kereslet és romlanak a hazai piacokra termelő iparvállalatok kilátásai, az exportorientált feldolgozóipar, részben a válság nyertesének tekinthető német gazdasághoz fűződő kapcsolatai révén, a korábbinál is nagyobb jelentőségre tesz szert, mint a válságba jutott gazdaságok *aránylag* legjobban működő szektora. Ez nem jelenti a 2000-es évek erős konjunktúrájához történő visszatérést, de a kormányzatok számára is felértékeli a multinacionális nagyvállalatok és tőkeerős közép vállalatok (Mittelstand) kettősére, valamint a magasán képzett munkaerőre alapozott, jelentős külkereskedelmi aktívumot termelő német ipar modelljét.

Bár a közép-európai ipari tér német integrációja már korábban is nagyon magas volt (Becker – Ekholm – Jaeckle – Muendler 2005, Frigant – Layan 2009), az általa képviselt gazdasági modellt a térség államai a korábbinál is nagyobb lendülettel kísérelik meg adaptálni, még akkor is, ha ez a mintaországhoz képest óhatatlanul más formában valósul meg a földrajzi– gazdasági periféria tőkeszegény környezetében. Legtisztábban Magyarországon érhető tetten a törekvés egy már-már merkantilista gazdaságpolitika kialakítására, amely – a források szűkössége és a magas eladósodottság diktálta kényszerhelyzetben – az országból kifelé irányuló jövedelemáramlás korlátozásával és az exportbevételek emelésével véli megfordíthatónak az ország eladósodását. Az állami iparpolitika korábbinál markánsabb megjelenése azonban a térség egészében tapasztalható; mind az ipar számára kedvező szerkezeti reformok (szakképzés, munkaerőpiaci szabályozás, beruházáspolitikai) formájában, mind a korábban kisebb hangsúlyt kapott hazai tulajdonú ipar nyílt vagy rejtett támogatásával.

A hosszú távú alkalmazkodás várhatóan elhúzódó válság és a lassú, keserves kilábalás keretei között fog bekövetkezni, ugyanis a krízishelyzetre adott, megszorításokon alapuló európai reakciók recessziós spirált hoztak létre, miközben nem kezelték a gazdaságban jelentkező tartós egyensúlytalanságokat (Farkas 2012) sem. Ezzel együtt az ipar belátható időn belül a közép-európai fejlődés fő motorja marad, miközben választ kell adnia három alapkérdésre is.

Egyrészt a munkaerő-kínálat válság okozta ideiglenes növekedésével együtt is *elfogytak a közép-európai tér versenyképességét korábban biztosító szabad, bőséges munkaerő-tartalékok*, márpedig ez a tényező az ipartelepítés legfontosabb előfeltételévé vált. A problémát azok a térségek lesznek képesek sikeresen kezelni, amelyek folyamatosan képesek biztosítani az iparvállalatok szükségleteihez illeszkedő tudással és készségekkel rendelkező szakmunkások és diplomások utánpótlását. Ez a tényező az újraparosítás legjelentősebb feltételévé válik, és a hazai és külföldi tulajdonú ipar lehetőségeit egyaránt, bár nem egyforma mértékben befolyásolja.³

Ugyanakkor *a pusztán olcsó munkaerővel versenyző termelés önmagában is fokozódó versennyel kénytelen szembenézni* a Távol-Kelet, Kelet-Európa, és lehet, hogy a jövőben a válságból újraparosítási politikákkal kilábalni próbáló dél-európai periféria irányából is.⁴ Mivel további bérelőnyök létrehozására nem nyílik reális kilátás, a jelenlegi versenyképesség tartós megőrzését csak az ipari tényezőintenzitási létra mentén történő feljebb lépés, a magasabb hozzáadott értékű tevékenységek irányába történő elmozdulás (Szalavetz 2012), valamint a

---

³ Utóbbiak magasabb bérekkel könnyebben szerzik meg a szükséges munkaerőt, amellyel jelentős kiszorító hatást fejthetnek ki környezetükben – lásd a kecskeméti Mercedes és más boomtérségek (Lux 2012) példáját.

⁴ Barta (2012) is felhívja rá a figyelmet, hogy a járműipari befektetésekért folyó harcban Nyugat- és Közép-Európa között inkább munkamegosztáson alapuló viszony alakult ki: a delokalizációs folyamatok valódi küzdelme az 1990 után új ipari telephelyként megjelenő poszt-szocialista térség, és a dezindusztrializációt elszenvedő dél között zajlik le.

termelékenység növekedése képes biztosítani. Ennek jelei megfigyelhetők a sikeresebb ipari térségekben, miközben a perifériákon jelentős delokalizációs veszély alakulhat ki már a következő évtizedben is. A javuló termelékenység korlátozottan hozzájárulhat ahhoz is, hogy Közép-Európa Távol-Keletről „hazahozott” gyártókapacitások új telephelyévé váljon.

Harmadszor, míg a posztszocialista átalakulás első két évtizedében Szlovénia kivételével minden rendszerváltó ország iparfejlődésében a külföldi működőtőke tett szert meghatározó szerepre, és erősen duális gazdaságok épültek ki (Barta 2005, Kiss 2007), ma már *nem kerülhető meg a hazai ipar megerősítésének kérdése* sem. A nemzetközi beszállító hálózatok klaszteresedése növeli a hazai hozzáadott érték részarányát és a külföldi vállalatok területi beágyazottságát, de a térség iparvállalatai „saját jogon” is versenyzőkké válnak a hazai és európai (rés)piacokon. A hazai ipar megerősítése ugyanakkor a periféria minduntalan visszatérő törekvése is, amelyet éppen annyira motivál a külső függés mérséklésének igénye, mint a válságban jelentkező új tőkeéhség. Mint Marer (2010) jelzi: a posztszocialista országokba irányuló működőtőke- és hitelbeáramlás lelassulása fékezi az európai tér kereskedelmi és pénzügyi integrációját, és szükségessé teszi, hogy ezeknek az államoknak „*a jövőben a termelékenység és versenyképesség növekedéséhez szükséges források relatíve nagyobb részét kell belső forrásokból fedeznie*” (30.). Ilyen körülmények között, a korábbinál erősebb újraelosztási igények mellett, és a globalizációs folyamatokból adódó aszimmetrikus függőség mérséklése érdekében pedig a perifériákon nem hagyható figyelmen kívül a felzárkóztató „fejlesztő állam” (developmental state) vonzereje (v.ö. Kőrösi 2012).

Szervezett gazdaságfejlesztés: az újraiparosítás tartalma és intézményei

Már a válság kibontakozása előtt tapasztalható volt, hogy az ipar letelepülését és fejlődését befolyásoló versenyelőnyök természete átalakul a közép-európai gazdaságokban. A korábban meghatározó mennyiségi feltételek (adóztatás szintje, bérszínvonal, közúti elérhetőség) mellett, azokat kiegészítve egyre jobban érvényesül különböző minőségi tényezők (a helyi kormányzat minősége, a munkaerő képzettsége és készségei, elérhető beszállítói hálózatok, klaszterek és üzleti szolgáltatások) befolyása. Ezek a tényezők kevésbé országos léptékben, hanem inkább helyhez kötött módon jelennek meg: kialakulásuk a helyi, regionális fejlődés *specifikus* folyamataihoz kötődik. Másrészt nem egyedi versenyképességi tényezőkről, hanem több tényező együtteséről, a *komplex térségi tényezőkinálatról* – gyakorlatilag az üzleti környezetről – van szó. Mindkét sajátosság afelé mutat, hogy emelkedőben van a helyi, térségi cselekvés vagy fejlesztési aktivitás szerepe az iparfejlődés sikerében vagy kudarcában. Ez egyszerre jelent kínálkozó esélyt és súlyos felelősséget a döntéshozók számára.

Az újraiparosítás tartalmát (gazdaságpolitikai céljait) a szerkezetátalakulási folyamatok aktív formálásában ragadhatjuk meg. Mivel ezek erősen útfüggő (múltbéli események és jelenkori rugalmatlanságok által egyaránt befolyásolt) fejlődési pályák, a stratégiai beavatkozást olyan területeken célszerű végrehajtani, ahol a szűkös erőforrások hosszú távon is kedvező eredményeket tudnak elérni. Mivel egy városi térség, régió fejlődési útját nagyon nehéz vagy szinte lehetetlen alapjaiban megváltoztatni (illetve az ehhez szükséges erőforrások nem állnak a modern államok rendelkezésére), nem a radikális váltás, hanem a fokozatos építkezést lehetővé tevő, az örökölt tényezők kedvező részének megújítására, a belső és külső erőforrások új kombinációinak kialakítására törekvő stratégia vezet nagyobb eséllyel sikerre.

Egy jól működő városi térség gazdasága egyaránt kedvező terep a külföldi és hazai vállalatok számára; a jó teljesítőképességű, válságtűrő üzemszerkezet néhány meghatározó, tőkeerős nagyvállalaton; innovatív, versenyképes középállalatok széles körén; valamint az őket összekötő működő kapcsolatrendszeren alapul. Ebben a szerkezetben hazai és külföldi tulajdonú vállalatok egyaránt előfordulhatnak. Az előbbi átfogó cél (kívánatos állapot) az újraiparosítás két (valójában összefüggő) értelmezését kínálja a döntéshozók számára.

Az újraiparosítás közvetlen értelemben a vállalati környezet fejlesztése az erőforráskoncentráció logikáját követő, kedvező működési feltételeket biztosító telephelyek és támogató intézmények létrehozásával (vagy továbbfejlesztésével). A térségi versenyképességi tényezőket együttesen felkínáló és értékesítő ipari parkok, inkubációs központok és fejlesztési ügynökségek létrehozása mellett az iparági szintű beavatkozást is megjelenik a prioritások között. Az uralkodó fejlesztési paradigma eszközeiként alkalmazott klaszterek voltaképpen térbeli iparági specializációt valósítanak meg; a működő klaszterek⁵ az iparágon belüli túlsorduló hatások generálásával lokalizációs előnyöket hoznak létre. Az újraiparosítás célja a klaszterek megerősítése, vagy ahol még nem működnek, létrehozása. A specializációs profilok kialakulása annál nagyobb valószínűséggel jár sikerrel, minél erősebben kapcsolódik az új specializáció a városi térség már meglévő tudáskészletéhez, működő intézményeihez, minél jobban illeszkedik a működő ipari rendszerhez.

Az újraiparosítás közvetett értelemben, hosszú távon az ipar versenyképességét növelő térségi tényezőkinálat (üzleti környezet) innovatív fejlesztése. Három fő beavatkozási pontja:

- A *társadalmi tőke*, amely kiterjed a munkavállalók szakképzettségére, munkakultúrájára és az üzleti vagy más társadalmi kapcsolatokban megnyilvánuló bizalom szintjére. A térségi munkaerőpiac átalakítása a szakképzési és felsőoktatási intézményeken keresztül lehetséges, eszközei között megemlíthető pl. a duális képzés és a tanulmányi szerződések bevezetése, a felnőttképzés, a rehabilitáció és a munkaerőpiaci reintegráció támogatása, vagy a készségfejlesztés.
- Az ipar működését támogató *szervezetrendszer* és a szervezetekben jelenlévő tudás; egy olyan rendszer, amely képes az erőforrások hatékony mobilizációjára, a közös gazdasági érdekek képviselésére és a regionális innovációs rendszer működtetésére. Az intézményrendszer kiemelkedő csomópontjai az egyetemek, a fejlesztéspolitikai intézmények illetve a kamarák; megtalálhatók közöttük az ipartestületek, egyes üzleti szolgáltatások, de a fejlesztéskoordinációt folytató, aktív klaszterszervezetek is ide sorolhatók.
- A térségi *tudásbázis*, amely az ipar számára értékes (akár kiemelkedő versenyelőnyt biztosító ritka vagy egyedi) képességek és termelési hagyományok megalapozója, egyben közvetítője és folyamatos megújulásának letéteményese.

A kontinens nyugati részéhez illetve a metropolisztérségekhez mérten periférikus közép-európai városi térségekben mindhárom téren súlyos elmaradások halmozódtak fel; a leszakadó térségekben az újraiparosítás elégtelen feltételrendszere, gyenge társadalmi környezete vált a felzárkózás gátjává. A térségi tényezőkinálat fejlesztése lassabb folyamat és közvetettebb sikerekkel kecsegtet, mint a kedvező telephelyi előnyök közvetlen kialakítása. A „szoft” versenyképességi tényezők azonban a hosszú távú alkalmazkodóképesség (regionális rugalmasság) alappillérei, változó gazdasági körülmények között is helytállni képes gazdaságot segítenek kialakulni.

Az újraiparosítás egyik fenti értelmezése sem tisztán piaci logikát követ, hanem hatékonysági szempontokra támaszkodó, de a hatékonyság érdekében erős felzárkóztató, inkubációs elemeket tartalmazó fejlesztési filozófiát képvisel.⁶ Mint *Kasabov* (2011) figyelmeztet, az innovatív klaszterfejlődés folyamata a perifériákon jelentős intézményi nehézségekbe és a gyenge hálózatok problémáiba ütközik; a társadalmi, intézményi és kognitív közelség hiánya pont a fejlődés legkockázatosabb, korai stádiumában jelentkezik. Ezért a folyamatnak a piaci szereplők mellett a közszféra intézményeit is be kell vonnia.

A kialakuló fejlesztési együttműködés intézményi kereteinek meghatározása nem egyszerű feladat. A posztoszocialista Közép-Európában ahol az államszocializmus a városokra mint a

⁵ Ilyen megkülönböztetésük a klaszter címet viselő, de támogatások lehívására létrejött szervezetek mérhetetlen elszaporodása miatt is szükséges.

⁶ Az üzleti inkubáció és a helyi gazdaságfejlesztés kapcsolatáról lásd *Bajmócy* (2011).

fejlesztéspolitika tárgyára, és nem alanyára tekintett, a közösségi fejlesztési gyakorlat folyamatos gyengeséget mutat. A tervezés korábbi és mai (a decentralizációs törekvések 2000-es években bekövetkező kifulladására, majd a válság által is súlyosbított) központosítottasága miatt helyi–regionális szinten tervezési vákuumról beszélhetünk, és a forráselosztással kapcsolatos döntések könnyen egy „projektsztály” külső kontrollja alá esnek (Lux 2005, Horváth 2010, Pálné Kovács 2010). Az önkormányzatok, amelyek az Egyesült Államokban és részben Nyugat-Európában a városi rezsim alapú gazdaságfejlesztés központi szereplői, nálunk jogi helyzetük, finanszírozásuk és döntési prioritásaik alapján sem képesek betölteni ezt a feladatot (Mezei 2006, Hervainé Szabó 2008, Suvák 2010). Ugyanakkor a városi rezsimnek másik oldala, az erős hazai vállalati szektor is hiányzik; bár az elmúlt évtizedekben kialakult egy megerősödő középállamközi kör, a szereplők még mindig szétaprózottak és tőkeszegények.

Az együttműködés szűk lehetőségeit ezért olyan alapokra szükséges helyezni, amely képes a diffúz érdekek közös pontjainak megtalálására, és enyhíteni tudja a résztvevők egyéni gyengeségeit is. Az intézményesülés két alapvető forma mentén mehet végbe.

- Vagy egy lazább szerveződésű, elsősorban informális kapcsolatokon nyugvó *fejlesztési koalíció*, amely meghatározott célokra mobilizálja a térségi erőforrásokat, és a szükségleteknek megfelelően von be újabb szereplőket.
- Vagy egy formalizáltabb, a neokorporativista német–osztrák modellt követő *formalizált együttműködési rendszer*, amely rendelkezik a stratégiai döntésekhez szükséges tudással és legitimációval.

Valószínű, hogy a második forma XIX. századig visszanyúló történelmi hagyományai ellenére bizalomhiányba, illetve központi (jelesül fővárosi) érdekekbe ütközne, ezért lehetséges, hogy először parciális, akár iparági (pl. a Miskolcon megfigyelhető környezetipari, vagy a Győrben működő fém- és gépipari) együttműködések, akár klaszterek formájában alakíthatók ki a működő intézményi keretek alapjai. Az átfogó újraparosítási politikához azonban ennél többre, erősebb intézményes képviselőre lesz szükség.

Bár a német modellnél ma lényegesen alacsonyabb szervezőerővel bírnak a kapcsolati és társadalmi tőke (újra)termelésében (Maenning – Ölschläger 2011), hazai feltételek között a területi gazdasági érdekek legfontosabb artikulálóiaként (Póla 2006, 2009) a kereskedelmi és iparkamarák rendelkeznek olyan tudáskészlettel és képességekkel, amely lehetővé teszi számukra az újraparosítás irányító szerepének felvállalását. A kamarák szerepét hangsúlyozza, hogy a fragmentált, egyenként kicsi és tőkeszegény egységekből álló vállalkozói hálózatok szereplői csak közös képviseleten keresztül képesek érdemi erő kifejtésére; a kamarák pedig ezeket az érdekeket valamennyire ki tudják egyensúlyozni a multinacionális nagyvállalatok jóval erősebb érdekképviseletével. Ezt az érdekképviseleti, egyben irányító szerepet pedig a jócskán megrendült helyzetű, de még élő ismeretekkel rendelkező fejlesztéspolitikai intézmények is kiegészíthetik a közösségi (európai uniós) tervezésben megszerzett szaktudásukkal.

Felhasznált irodalom

- Kormorán Kázmér K. (2002): Példázatok kis breviáriuma. *Peregrinus Könyvek*, Szabad Henczida.
- Anwar K. – Szőkéné Boros Zs. (2010): A bruttó hazai termék (GDP) növekedéséhez való hozzájárulás. *Statisztikai Szemle* (LXXXVIII.) 10–11. pp. 1123–1131.
- Audretsch, D. B. (1998): Agglomeration and the location of innovative activity. *Oxford Review of Economic Policy* (XIV.) 2. pp. 18–29.
- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.
- Barta, Gy. (2005): The role of Foreign Direct Investment in the spatial restructuring of Hungarian industry. In: *Hungarian spaces and places: Patterns of transition* (eds.: Barta, Gy. – G.

- Fekete, É. – Kukorelli Szörényiné, I. – Timár, J.). Centre for Regional Studies, Pécs, pp. 143–160.
- Barta Gy. (2010): A külföldi működőtőke-beruházás fejlődést generáló és megosztó szerepe a magyar gazdaság területi folyamataiban. In: *A területi kutatások csomópontjai* (szerk.: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K.). Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 336–358.
- Barta Gy. (2012): A kelet-közép-európai járműgyártás európai összefüggései. In: *Járműipar és regionális versenyképesség* (szerk.: Rechnitzer J. – Smahó M.). Széchenyi University Press, Győr, pp. 27–63.
- Becker, S. O. – Ekholm, K. – Jaeckle, R. – Muendler, M.-A. (2005): *Location Choice and Employment Decisions: A Comparison of German and Swedish Multinationals*. CESIFO Working Paper No. 1374. Institute for Economic Research, Munich.
- Derudder, B. – Taylor, P. J. – Witlox, F. – Catalano, G. (2003): Hierarchical tendencies and regional patterns in the world city network: A global urban analysis of 234 cities. *Urban Studies* (XXXVII.) 9. pp. 875–886.
- Erdősi F. (2003): Globalizáció és a világvárosok által uralt tér. *Tér és Társadalom* (XVII.) 3. pp. 1–27.
- Faragó L. (2010): Területi koncentráció és a jelentőségüket veszítő perifériák. In: *A területi kutatások csomópontjai* (szerk.: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K.). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 432–453.
- Farkas P. (2012): A világgazdasági válság elhúzódásának mélyebb okairól: A pénzügyi egyensúlytalanságok és a modell. In: *Elvesztett illúziók: A világgazdaság tartós válságáról* (szerk.: Farkas P. – Meisel S. – Weiner Cs.). MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Budapest, pp. 26–48.
- Frigant, V. – Layan, J.-B. (2009): Modular production and the new division of labour within Europe. The perspective of French automotive parts suppliers. *European Urban and Regional Studies* (XVI.) 1. pp. 11–25.
- Gál Z. (2010): *Pénzügyi piacok a globális térben. A válság szabdalta pénzügyi tér*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hervainé Szabó Gy. (2008): Az integratív várospolitika tapasztalatai a hazai várostérségekben. *Tér és Társadalom* (XXII.) 1. pp. 77–91.
- Horváth Gy. (2010): Szubszidiaritás és területfejlesztés. In: *Szubszidiaritás és regionalitás az egyház- és államszervezetben* (szerk.: Hajdú Z.). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 87–100.
- Kasabov, E. (2011): Towards a theory of peripheral, early-stage clusters. *Regional Studies* (XLV.) 6. pp. 827–842.
- Kiss É. (2007): Foreign Direct Investment in Hungary. Industry and its spatial effects. *Eastern European Economics* (XLV.) 1. pp. 6–28.
- Kiss E. (2012): The impacts of the economic crisis on the spatial organization of Hungarian industry. *European Urban and Regional Studies* (XIX.) 1. pp. 62–76.
- Kőrösi I. (2012): A fejlődést generáló állam lehetőségei és korlátai az elhúzódó válságproblémák közepette. In: *Elvesztett illúziók: A világgazdaság tartós válságáról* (szerk.: Farkas P. – Meisel S. – Weiner Cs.). MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Budapest, pp. 49–70.
- Kuttor D. (2011): Az ipari szerkezetváltás területi hatásai a visegrádi országokban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* (VIII.) 2. pp. 94–103.
- Lux G. (2005): A magyar fejlesztési politika térszemlélete és a második generációs programozás területi vetületei. *Tér és Társadalom* (XIX.) 3–4. pp. 81–93.
- Lux G. (2010): Location differences of services and industry: A Central European dichotomy. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego* 16. pp. 29–37.

- Lux G. (2012): A térségi boom gazdasági és társadalmi következményei. *Tér és Társadalom* (XXVI.) 2. pp. 22–39.
- Maenning, W. – Ölschläger, M. (2011): Innovative milieu and regional competitiveness: The role of associations and chambers of commerce and industry in Germany. *Regional Studies* (XLV.) 4. pp. 441–452.
- Marer, P. (2010): A világválság és Kelet-Európa. *Világgazdaság* (LIV.) 1–2. pp. 3–31.
- Mezei C. (2006): Helyi gazdaságfejlesztés Közép-Kelet-Európában. *Tér és Társadalom* (XX.) 3. pp. 95–108.
- Nagy E. – Nagy G. (2010): Koncentráció és függőség: A magyar városhálózat az üzleti szolgáltatások térstruktúráiban. In: *A területi kutatások csomópontjai* (szerk.: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K.). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 158–182.
- Paas, T. – Sepp, J. – Scannel, N. J. (2010): Sectoral structure and productivity in the EU: New member states' adjustment to structural transformation. In: *Economic Growth and Structural Features of Transition* (eds.: Marelli, E. – Signorelli, M.). Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire, pp. 131–149.
- Pálné Kovács I. (2010): Városi terek kormányzása és a városi rezsimek: Egy induló kutatás margójára. *Tér és Társadalom* (XXIV.) 4. pp. 3–27.
- Póla P. (2006): Gazdasági kamarák a globalizációban. *Tér és Társadalom* (XX.) 3. pp. 19–30.
- Póla P. (2009): Az újraiparosítás intézményi feltételei. In: *A régiók újraiparosítása. A Dél-Dunántúl esélyei* (szerk.: Fodor István). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 69–78.
- Sassen, S. (1991): *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Sassen, S. (2006): *Cities in a World Economy*. Sage Publications, London.
- Suvák A. (2010): Integrated urban development strategies – Comparison of European and Hungarian approaches. *Journal of Landscape Studies* 3. pp. 139–146.
- Szalavetz A. (2008): A szolgáltatási szektor és a gazdasági fejlődés. *Közgazdasági Szemle* (LV.) 6. pp. 503–521.
- Szalavetz A. (2012): A „feljebb lépési” teljesítmény mérése a globális értékláncokon belül. *Kül-gazdaság* (LVI.) 3–4. pp. 66–86.
- Taylor, P. J. (1997): Hierarchical tendencies among world cities: A global research agenda. *Cities* (XIV.) 6. pp. 323–332.